

دانشگاه در فرایند

توسعه پایدار از اقتصاد مقاومتی

روح‌اله باقری مجد*

میرمحمد سیدعباس زاده**

محمد حسنی***

یداله مهرعلیزاده****

ابراهیم صالحی عمران*****

چکیده

هدف این مقاله، بررسی کارکردهای دانشگاه در فرایند توسعه پایدار از اقتصاد مقاومتی در نظام آموزش عالی ایران بوده است. روش تحقیق، توصیفی از نوع پیمایشی است و از طرفی دیگر توصیفی همبستگی از نوع روش تحلیل عاملی تأییدی بوده است؛ که در جامعه اعضای هیئت علمی پنج دانشگاه کشور از جمله ارومیه، تهران، چمران اهواز، فردوسی مشهد و مازندران با نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای و تعداد نمونه ۲۶۳ نفری اجرا شده است. ابزار تحقیق، پرسشنامه محقق ساخته با توجه به مقیاس لیکرت بوده است. روایی پرسشنامه با توجه به نظر متخصصان (اعضای هیئت علمی) و تحلیل تأییدی و پایایی آن با توجه به تحلیل آلفای کرانباخ مناسب گزارش شده است. روش تجزیه و تحلیل با استفاده از نرم‌افزار SPSS و SmartPLS و تحلیل تأییدی بوده است. نتایج نشان می‌دهد بین وضع موجود و مطلوب توسعه پایدار از اقتصاد مقاومتی در دانشگاه‌ها تفاوت معنی‌داری مشاهده نشده و با توجه به میانگین وضع موجود در حد مطلوب است. از طرفی در تحلیل تأییدی مرتبه نخست، کلیه شاخص‌ها دارای بار عاملی بالای ۰/۶ بوده‌اند و نقش تعیین‌کننده‌ای بر سازه‌های خود دارند. در سازه مرتبه دوم کارآفرینی، اقتصاد دانش‌بنیان، توسعه منطقه‌ای و توسعه رقابت‌پذیری نقش تعیین‌کننده‌ای در ارتقای بهره‌وری کل داشته‌اند و در تحلیل سازه مرتبه سوم، عدالت، محیط‌زیست و ارتقای بهره‌وری کل بر توسعه پایدار نقش تعیین‌کننده‌ای داشته‌اند. به‌طور کلی مدل توسعه پایدار در حد قابل قبول مورد تأیید قرار گرفته است.

واژگان کلیدی

اقتصاد مقاومتی، توسعه پایدار، عملکرد آموزش عالی، عدالت، محیط‌زیست، ارتقای بهره‌وری کل

* دانشجوی دکتری مدیریت آموزش عالی دانشگاه ارومیه (نویسنده مسئول) مقاله مورد نظر برگرفته از پایان‌نامه دکتری

Email: ajd2012@gmail.com

باقری مجد است

Email: M.abbaszadeh@urmia.ac.ir

** استاد گروه علوم تربیتی دانشگاه ارومیه

Email: mhs_105@yahoo.com

*** استاد گروه علوم تربیتی دانشگاه ارومیه

Email: mehralizadeh_y@scu.ac.ir

**** استاد گروه علوم تربیتی دانشگاه شهید چمران اهواز

Email: edpes60@hotmail.com

***** استاد گروه علوم تربیتی دانشگاه مازندران

تاریخ پذیرش: ۹۵/۱۰/۱۳

تاریخ ارسال: ۹۵/۴/۲۶

فصلنامه راهبرد / سال بیست و پنجم / شماره ۸۱ / زمستان ۱۳۹۵ / صص ۸۷-۶۱

جستار گشایی

الگوواره غالب بر جامعه جهانی، الگوواره رشد است و تمام رویکردهای اقتصادی و اجتماعی را تحت تأثیر قرار داده است، نظام‌های آموزش عالی و رویکردهای آن نیز از این قاعده مستثنا نیستند. پژوهش‌ها و آموزش‌ها، به‌ویژه در دانشگاه‌ها بیشتر به سمت افزایش در دانش و تخصص در یک حوزه خاص و اغلب به‌منظور افزایش رشد اقتصادی شکل گرفته‌اند. در آموزش نیز ساختارها، فرایندها، روش‌های تدریس، محتوای آموزشی، شیوه‌های ارزیابی و ... نیز متناسب با آن هدف به وجود آمده‌اند (Fadeeva & Mochizuki, 2010).

مقوله دانشگاه پایدار برخاسته از الگوواره توسعه پایدار و ناظر بر توسعه متوازن اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی جوامع است. می‌توان گفت که دانشگاه پایدار دانشگاهی است که فلسفه آن مبتنی بر عقلانیت جوهری و تفکر نظام‌مند است و با بهره‌گیری از رویکرد میان‌رشته‌ای در آموزش و پژوهش، به‌صورت فراکنشی به شناسایی و حل مشکلات مبتلابه جوامع بشری اقدام می‌کند و مقصد نهایی آن تحقق توسعه پایدار برای نسل‌های کنونی و آینده است (ملکی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۶-۱). توسعه پایدار یک مسئله مهم در برنامه‌های بین‌المللی، منطقه‌ای و ملی در سیاست‌های آموزشی در طول چند سال گذشته تبدیل شده است (Kaivola & Rohweder, 2007).

باوجود اینکه صدها دانشگاه در سطح جهان بیانیه‌هایی (مانند بیانیه تالورس) مبنی بر تعهد درخصوص توسعه و دانشگاه پایدار را امضا کرده‌اند، ولی بسیاری از آنها در بیانیه‌های چشم‌انداز و مأموریت خود اعلام کرده‌اند که به دنبال دستیابی به تعالی آکادمیک، پیشبرد دانش، انجام فعالیت‌های پژوهشی مطابق با استانداردهای جهانی و مواردی از این دست هستند. بنابراین، در بیانیه‌های آنها جایی برای آینده پایدار به‌عنوان چارچوبی یکپارچه برای مبانی فکری و فعالیت‌هایشان در نظر گرفته نمی‌شود (Williams, 2008).

تنها تلاش هدفمندی که درخصوص نهادینه‌سازی اصول و مفاهیم توسعه پایدار در کشور، به‌خصوص در نظام آموزش عالی کشور صورت گرفته است، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی است که درحال حاضر در قالب یک برنامه یا طرح مانده و به‌صورت عملیاتی در نظام آموزشی، اجرایی نشده است. این در حالی است که می‌توان گفت بسیاری از مشکلاتی که اکنون در سطح کشور با آن مواجه هستیم (مانند بحران ریزگردها، خشک‌شدن دریاچه ارومیه، بیکاری، اعتیاد، مسائل اقتصادی و ...) ناشی از ایفانشدن نقش صحیح نظام آموزش عالی کشور در تربیت دانش‌آموختگان مجهز به دانش توسعه پایدار است و در نتیجه، نبود دانش توسعه پایدار نزد

مدیران و تصمیم‌گیرندگان جامعه به ناپایداری و نامتوازن شدن توسعه در سطح ملی منجر شده است.

بنابراین، با توجه به ضرورت به‌کارگیری مؤلفه‌های دانشگاه پایدار متناسب با بافت نظام عالی کشور و نیز مطرح‌شدن سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی (رهبر انقلاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۹)، رسالت‌های دانشگاه در این فرایند سنگین‌تر و واقع‌بینانه‌تر شده است که نیازمند به‌کارگیری سیاست مورد نظر در جهت اعتلای دانشگاه و جامعه است. لذا تحقیق مورد نظر به دنبال شناسایی کارکردهای دانشگاه مطابق با مدل سیاست‌های کلی و میزان تأیید مدل مورد نظر در نظام دانشگاهی کشور بوده است.

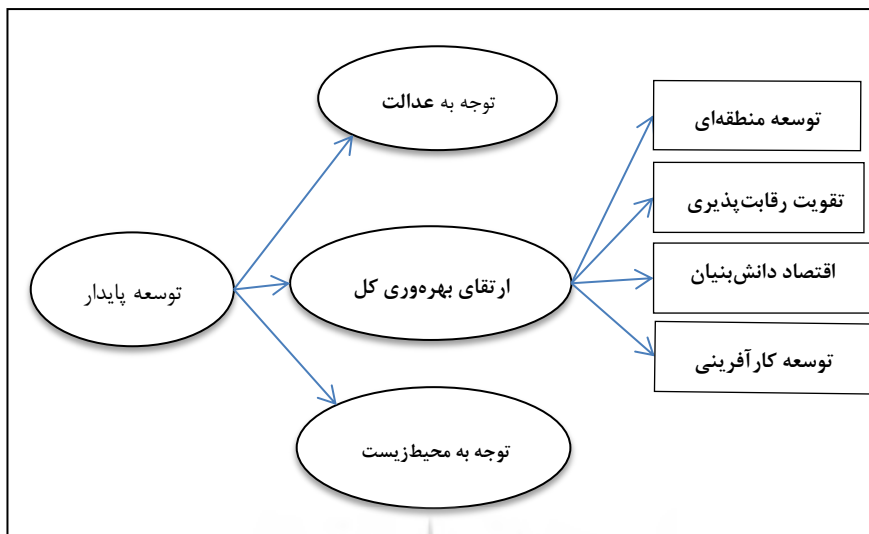
مبانی نظری

۱. اقتصاد مقاومتی

مقام معظم رهبری (۱۳۸۹) در دیدار با کارآفرینان، بحث اقتصاد مقاومتی را مطرح کردند و نیاز اساسی کشور برای کارآفرینی را آمادگی کشور برای جهش و فشار اقتصادی دشمنان معرفی نمودند و دانشگاه را به‌عنوان یکی از نهادهای مهم فرهنگی معرفی کردند که در جامعه می‌تواند نقش‌آفرینی کند. ایشان در دیدار با پژوهشگران و مسئولان شرکت‌های دانش‌بنیان تأکید کردند که ثروت‌آفرینی از طریق علم، اقتصاد کشور را به شکوفایی حقیقی خواهد رساند (رهبر انقلاب، ۱۳۹۱). اقتصاد مقاومتی^۱ بحثی در اقتصاد است که بر اساس آن می‌توان مشاهده کرد چگونه اقتصاد قادر است در مقابل ضربه‌های مختلف مقاومت کند و در عین حال از این ضربه آسیب نبیند. در ادبیات اقتصادی از عبارت اقتصاد تاب‌آور و اقتصاد پایدار ملی برای ویژگی برشمرده اقتصاد (یعنی اقتصاد مقاومتی) استفاده می‌شود (نهاد ریاست‌جمهوری، ۱۳۹۳). اقتصاد مقاومتی به معنی شکوفایی اقتصاد و رفع مشکلات موجود در زیربخش‌های اقتصادی برای جلوگیری از امتیازدهی به دشمنان و بهبود سطح رفاه عموم مردم است (عربی، ۱۳۹۲).

اقتصاد مقاومتی با توجه به سیاست‌های کلی ابلاغی رهبر انقلاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (۱۳۹۲) شامل دو حوزه توسعه پایدار و کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی است که در این مقاله با توجه به شکل (۱) به بحث توسعه پایدار پرداخته شده است.

شکل (۱) - سیاست‌های کلی توسعه پایدار از اقتصاد مقاومتی

(نهاد ریاست جمهوری، ۱۳۹۳)

۲. توسعه پایدار

توسعه پایدار چشم‌اندازی جدید و با اهمیت در سیاست‌گذاری عمومی است که سعی دارد تا به‌طور روشن‌تر نتایج رفتارهای فعلی را مورد توجه قرار دهد. نشانه‌های ناپایداری را در این خصوص در بسیاری از حوزه‌ها می‌توان مشاهده کرد. توسعه پایدار فرصتی را برای ادغام اصولی مانند برابری بین‌نسلی، حفاظت محیط‌زیستی و کارایی اقتصادی که پیش از این مغایر و متضاد در نظر گرفته می‌شدند، فراهم می‌کند (Bartle & Leuenberger, 2006). (جاکوبس، 1995) مفروضه‌های اصلی توسعه پایدار را یکپارچگی اقتصادی و محیط‌زیستی، تعهد بین‌نسلی، عدالت اجتماعی، حفاظت محیط‌زیست، کیفیت زندگی و مشارکت دانسته است. طی سال‌های مختلف، بیانیه‌های گوناگونی درباره نقش دانشگاه‌ها در توسعه مطرح شده است (نگاره شماره ۱) که از مهم‌ترین آنها بیانیه *تالورس* است که در سال ۱۹۹۰ به امضای رؤسای بسیاری از دانشگاه‌ها در سطح جهان رسیده و هنوز به‌عنوان سند رسمی آرمان آموزش عالی برای نفوذ بر مردم به‌منظور تلفیق مفهوم توسعه پایدار در نظام‌های ارزشی مؤسسات آموزش عالی و انتقال این ارزش‌ها به اقتصاد و جامعه باقی مانده است (Clugston & Calder, 1999).

نگاره شماره (۱) - اعلامیه‌های مرتبط با توسعه پایدار در آموزش عالی

سال	اعلامیه	سطح	حوزه تمرکز
۱۹۹۰	اعلامیه تالورس	بین‌المللی	مشارکت رؤسای دانشگاه‌ها در بسیج منابع برای واکنش نشان‌دادن به چالش‌های توسعه پایدار، تعهد مؤسسات آموزش عالی به پیاده‌سازی اصول و مفاهیم توسعه پایدار
۱۹۹۱	اعلامیه هالیفاکس	کانادا	نقش آفرینی جوامع دانشگاهی در تحقق توسعه پایدار در سطوح محلی، ملی و بین‌المللی
۱۹۹۳	اعلامیه کیوتو	بین‌المللی	پیش‌بینی نحوه تحقق دانشگاه پایدار در سند چشم‌انداز دانشگاه‌ها
۱۹۹۳	اعلامیه سوانزی	بین‌المللی	معیارها و رویکردهای اجتماعی و برنامه‌ریزی دانشگاه‌های کشورهای توسعه‌یافته برای کمک به کشورهای کمتر توسعه‌یافته
۱۹۹۴	منشور کوپرنیکوس	اروپا	انتقال فناوری، ارائه خدمات تخصصی به جامعه، برنامه‌های سواد زیست‌محیطی، توسعه اخلاق زیست‌محیطی و همکاری و مشارکت با دیگر بخش‌های جامعه و دیگر ملت‌ها برای دستیابی به پایداری اکولوژیکی
۱۹۹۷	اعلامیه تسالونیک	بین‌المللی	مشارکت تمام ذینفعان دانشگاه در تصمیم‌گیری‌ها و ماهیت میان‌رشته‌ای توسعه پایدار (فقر، جمعیت، حقوق بشر، بهداشت و فرهنگ)
۲۰۰۰	اعلامیه لیونبرگ	بین‌المللی	حمایت از پیاده‌سازی مفاد اعلامیه‌های پیشین
۲۰۰۲	اعلامیه اوپونتو	-	ترکیب علم، فناوری و آموزش برای تحقق توسعه پایدار
۲۰۰۳	اعلامیه گراز	اروپا	ترغیب دانشگاه‌ها به پیاده‌سازی منشور کوپرنیکوس و تدوین چارچوب سیاستی برای دوره قبل از دهه آموزش برای توسعه پایدار
۲۰۰۸	اعلامیه ساپورو	-	مسئولیت دانشگاه‌ها در قبال تحقق توسعه پایدار

(Faghihimani, 2012; Relatore & Laureando, 2012)

در این پژوهش، مدل برگرفته از اقتصاد مقاومتی در حوزه توسعه پایدار مدنظر است که با توجه به سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی نهاد ریاست‌جمهوری (۱۳۹۳) به سه بخش ارتقای بهره‌وری کل (توسعه کارآفرینی، پیشتازی اقتصاد دانش‌بنیان، تقویت رقابت‌پذیری و توسعه منطقه‌ای)، توجه به عدالت و محیط‌زیست تفکیک شده است.

۳. بهره‌وری کل

در چارچوب نظریات رشد اقتصادی، بهره‌وری کل عوامل به بخشی از رشد منتسب می‌شود که توسط تغییرات نیروی کار و سرمایه توضیح داده نمی‌شود که در ادبیات به مانده سولو معروف شده است. بنابراین، برای شناسایی عوامل مؤثر بر رشد بهره‌وری کل، باید از نظریات رشد اقتصادی استفاده شود. به‌طور کلی، نظریات رشد به دو دسته نظریات رشد برون‌زا و درون‌زا در نظریات رشد برون‌زا تقسیم می‌شوند. دخالت پیشرفت فنی را که یکی از مهم‌ترین نتایج

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی است، به صورت برون‌زا در نظر می‌گیرند. با توجه به ناتوانی الگوهای نوکلاسیک در توضیح اساسی‌ترین واقعیت‌های رشد، الگوهای رشد درون‌زا مطرح شدند که برخلاف الگوهای رشد نوکلاسیک، عامل فناوری را به صورت درون‌زا وارد الگوهای رشد کردند (امینی و همکاران، ۱۳۸۹؛ شجری و همکاران، ۱۳۹۳). شاید بتوان *آدم/اسمیت* را نخستین فردی دانست که به رابطه اشتغال و بهره‌وری با آموزش توجه کرده است. به نظر وی اگر فردی با صرف وقت زیاد آموزش ببیند و وارد شغل متناسب و سازگار با مهارت و تخصص خود شود، با ارزش‌تر از یک ماشین گران‌قیمت است (Bowman, 1986). بهره‌وری کل با توجه به سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی شامل کارآفرینی، اقتصاد دانش‌بنیان، تقویت رقابت‌پذیری و توسعه منطقه‌ای است.

۳. کارآفرینی

کارآفرینی فعالیتی شامل کشف، ارزیابی و بهره‌برداری از فرصت‌ها به منظور معرفی محصولات و خدمات، روش‌های سازمان‌دهی، بازارها، فرایندها و مواد اولیه جدید، از طریق تلاش‌های سازمان‌یافته‌ای که پیش‌تر صورت نگرفته است (Shane & Venkataraman, 2000). مفهوم اولیه کارآفرینی را ژوزف شومپیتر ارائه کرد. او اساس کارآفرینی را نوآوری می‌داند و از آن با عنوان تخریب خلاق^۲ یاد می‌کند که دلیل آن نیز بی‌قاعده‌بودن و در تعارض بودن (نوآوری) با آنچه مرسوم است، می‌باشد (Urban, 2010).

۴. اقتصاد دانش‌بنیان

بنگاه دانشگاهی بعضی اوقات پیش‌تر از تحول و گاهی پس از آن به سوی اقتصاد دانش‌بنیان در تغییر است. با توجه به این‌که اقتصاد بیشتر به‌عنوان یک منبع دانش‌بنیان عمل می‌کند، تولید دانش علمی مانند یک بنگاه رسانه‌ای، اقتصادی شده است (Machlup, 1962). دانش یک موتور جایگزین رشد اقتصادی برای سه منبع سنتی زمین، نیروی کار و سرمایه پدیدار شده است. در بیشتر بخش‌ها، رشد فناوری‌های مرتبط با علم، خارج از چارچوب مدل‌های اقتصادی باقی‌مانده است (Freeman & Soete, 1997). گسترش فعالیت‌های دانش‌بنیان عامل بهبود کیفیت و کارایی تولید داخل و بالارفتن سطح نوآوری در کشور می‌شود. این موارد در نفس خود سبب افزایش توان مقاومت اقتصاد ملی و سرعت‌بخشیدن به رشد خواهد شد (کمیسون اقتصاد کلان، بازرگانی و نظام اداری، ۱۳۹۲). خصوصیات اقتصادی را که مبتنی بر دانش عمل می‌کند می‌توان به این صورت خلاصه کرد؛ قلب پویایی‌ها، پیشرفت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات، انتقال تولیدات از کالاهای مادی به فراوری اطلاعات، بهره‌وری بالاتر و تولید منعطف (تولید بنا به

خواست مشتری)، وابستگی تولیدکنندگان کالا و خدمات به یکدیگر در سطح جهانی و اهمیت کارآفرینی در اشتغال (Carnoy, 2003; Draxler & Haddad, 2005).

۵. تقویت رقابت پذیری

مجمع جهانی اقتصاد تعاریف متعددی از رقابت پذیری ارائه کرده است، از جمله؛ توانایی اقتصاد ملی در پایداری رشد یا حفظ استاندارد زندگی (درآمد سرانه)، توانایی یک کشور در دستیابی به رشد پایدار، تولید ناخالص داخلی است. طبق تعریف مجمع جهانی، اقتصاد رقابت پذیری مجموعه‌ای از نهادها، سیاست‌ها و عواملی است که سطح بهره‌وری یک کشور را تعیین می‌کند (Schwab, 2011).

گزارش جدید مجمع جهانی اقتصاد با عنوان گزارش جهانی رقابت پذیری ۲۰۱۶-۲۰۱۵ نشان می‌دهد که شاخص رقابت پذیری جهانی اقتصاد کشورمان با ۹ پله صعود نسبت به سال گذشته، به رتبه ۷۴ رسیده است. رکن پنجم شاخص رقابت پذیری آموزش عالی نامیده شده است. رتبه کلی کشورمان در رکن ۶۹ و بهترین کشور در این زمینه سنگاپور است. این رکن هشت متغیر دارد. بهترین عملکرد ایران در متغیر کیفیت آموزش ریاضی و علوم با رتبه ۳۶ است که در این زمینه نیز سنگاپور بهترین بوده است و بدترین عملکرد هم در متغیر میزان آموزش کارکنان با رتبه ۱۲۹ است که در این زمینه، سوئیس رتبه نخست را داشته است (Schwab, 2011).

۶. توسعه منطقه‌ای

توسعه منطقه‌ای به معنای افزایش سطح رفاه منطقه است (OECD, 1962). تعیین و شناسایی بخش‌های کلیدی در سطح منطقه دارای مزیت‌هایی مثل جذب و ایجاد صنایع جدید در سطح منطقه، تحرک در افزایش تولید صنایع موجود در منطقه و اتخاذ سیاست‌های مالی مناسب در سطح منطقه است. تعیین و شناسایی بخش‌های کلیدی، منجر به رشد اقتصادی بیشتر در سطح منطقه شده و می‌توانند منافع زیادی در کل منطقه ایجاد کنند (Dietzenbacher & Miller, 2009).

مناطق ویژه اقتصادی در ابتدا به عنوان تسهیل‌کننده توسعه منطقه‌ای در کشورهای در حال توسعه مانند چین و کشورهای آسیایی به کار رفتند. مناطق ویژه اقتصادی را می‌توان به‌عنوان مناطق جغرافیایی خاص با قوانین اقتصادی که آزادانه‌تر از قوانین معمول اقتصادی یک کشور است، تعریف کرد. بسیاری از مناطق ویژه دارای ویژگی‌های مناطق همجوار مانند منطقه پردازش صادرات یا منطقه آزاد تجاری با ارائه مشوق‌های خاص از جمله معافیت یا تخفیف مالیاتی به سرمایه‌گذاران هستند (Ishida, 2009).

۷. عدالت

بیرامون مفهوم عدالت در طول تاریخ نظریه‌های گوناگونی تبیین شده است. فیثاغورث عدالت را رعایت حقوق افراد مطابق استعدادهای طبیعی آنها می‌داند؛ از نظر سقراط عدالت رعایت نوعی تناسب و هماهنگی است؛ از دیدگاه افلاطون عدالت نوعی تناسب و تعادل در امور است؛ به‌زعم رواقیون، همه انسان‌ها برابرند (جمشیدی، ۱۳۸۰). عدالت یعنی رعایت تساوی در زمینه استحقاق‌های متساوی؛ عدالت اجتماعی عبارت است از ایجاد شرایط برای همه به‌طور یکسان و رفع موانع برای همه به‌طور یکسان (مطهری، ۱۳۵۲).

شکی نیست که توزیع عادلانه امکانات و فرصت‌ها برای اقشار محروم که از امکانات مالی محدود برخوردارند، یکی از آرمان‌های مطلوب جامعه تساوی‌خواه و عدالت‌طلب است و مسلم است که آموزش عالی می‌تواند یکی از کانال‌های مهم توزیع عادلانه امکانات و فرصت‌های آموزشی برای قشرهای بیشتری از جامعه باشد (توسلی، ۱۳۸۶). آموزش یکی از مهم‌ترین ابزار توزیع رفاه و فرصت‌های اقتصادی در جوامع است. فراهم‌آوردن فرصت‌های برابر^۳ در آموزش ل‌تحرک عمودی (اجتماعی) و تحرک اقتصادی و اجتماعی را در قسمت‌های فقیر جامعه افزایش می‌دهد؛ همچنان‌که نابرابری آموزشی یکی از سرچشمه‌های نابرابری اقتصادی و اجتماعی است (Tomul, 2009).

۸. محیط‌زیست

نقش آموزش محیط‌زیست از حیث ایجاد باور زیست‌محیطی و بسترسازی فرهنگی در راستای تحقق اصل پیشگیری حائز اهمیت است. یکی از اصلی‌ترین علل تخریب و آلودگی محیط‌زیست، ناآگاهی مردم نسبت به مسائل زیست‌محیطی است، به‌طوری‌که بدون افزایش سطح آگاهی‌های مردم در زمینه حفاظت از محیط‌زیست، نمی‌توان آمیدی به بهبود وضعیت زیست‌محیطی داشت (رمضانی قوام‌آبادی، ۱۳۹۱).

شاخص پایداری محیط‌زیست^۴ توانایی کشورها برای حفاظت از محیط‌زیست طی چند دهه آینده را می‌سنجد. رتبه‌بندی و امتیازدهی شاخص پایداری محیط‌زیست (ESI) با مقایسه موضوع‌هایی در قالب پنج گروه شامل؛ سیستم‌های محیط‌زیستی، کاهش فشارهای محیط‌زیستی، کاهش آسیب‌پذیری انسانی، ظرفیت‌های اجتماعی نهادی و نظارت جهانی است. ایران بر اساس گزارش سال ۲۰۰۲ ESI از میان ۱۴۲ کشور با کسب امتیاز ۴۴/۵، رتبه ۱۰۴ را

3. Equal Opportunities

4. Environmental Sustainability Index

به خود اختصاص داده بود. در سال ۲۰۰۵ نیز، جمهوری اسلامی ایران در میان ۱۴۶ کشور، امتیاز ۳۹/۸ و رتبه ۱۳۲ را کسب کرد (ESI, 2005).

پیشینه پژوهش. ون وینن^۵ (2000) از واژه دانشگاه پایدار برای آن دسته از مؤسسات آموزش عالی استفاده می‌کند که از نظر اقتصادی، زیست‌محیطی و اجتماعی در شرایطی پایدار به سر می‌برند. وی تذکر می‌دهد که چنین مؤسسه‌ای وجود ندارد. به عقیده ون وینن هر دانشگاهی در تلاش برای تحلیل نحوه تعامل با مقوله توسعه پایدار با مجموعه‌ای از پرسش‌ها و تردیدها مواجه خواهد شد؛ مانند اینکه چرا باید در بحث توسعه پایدار مشارکت داشت؟ در بحث توسعه پایدار چه کاری می‌توان انجام داد؟ در دانشگاه فعالیت‌های مرتبط با توسعه پایدار چگونه سازماندهی می‌شوند؟ با پاسخگویی به سه پرسش مذکور دانشگاه‌ها خواهند توانست ابعاد، جایگاه و سطح تعهد خود را در خصوص مسئله توسعه پایدار ارزیابی کنند.

الگوی دانشگاه پایدار ولازکوئز^۶ و همکاران (2006) به‌عنوان نقطه مرجع، امکان مقایسه بهترین تجارب هشتاد دانشگاه مختلف در سراسر جهان را فراهم ساخته است. این الگو مبتنی بر چهار گام است که این گام‌ها یا مراحل در چارچوب برنامه‌ریزی، اجرا، بررسی و عمل تلفیق شده است. مرحله نخست، چرخه شامل شناسایی مشکلات ناپایداری و تولید ایده برای حل مسئله است (برنامه‌ریزی). سپس، لازم است دینفعان به‌منظور صرفه‌جویی در هزینه، طرح را در مقیاس کوچک ارزیابی کنند (اجرا). در گام بعدی، به‌منظور تعیین پیشرفت‌های طرح در دستیابی به نتایج مورد انتظار، بررسی و ارزیابی اقدامات باید صورت گیرد (بررسی). مرحله نهایی شامل اجرای طرح پیشنهادی به‌منظور حل مسئله و نیز ارتقای کیفیت و بهره‌وری است (عمل).

الشوخیخات و ابوبکر^۷ (2008) اعتقاد دارند در صورتی که یک دانشگاه در صدد تبدیل شدن به دانشگاه پایدار باشد، باید چشم‌اندازی شفاف و تعهد مدیریت ارشد در خصوص هدف مذکور را داشته باشد. همچنین، دانشگاه باید ساختار سازمانی خود را متناسب با هدف تبدیل شدن به دانشگاه پایدار از راه یک دپارتمان یا یک کمیته ویژه مستقر کند و منابع ضروری مورد نیاز برای دستیابی به چشم‌انداز دانشگاه پایدار را فراهم سازد. هنگامی که چنین شرایطی مهیا شد، پیاده‌سازی رویکرد دانشگاه پایدار آسان‌تر خواهد شد. این رویکرد برای دستیابی هرچه بیشتر به دانشگاه پایدار نیازمند درپیش گرفتن سه راهبرد ویژه است که عبارتند از: پیاده‌سازی نظام مدیریت زیست‌محیطی، مشارکت عمومی و مسئولیت اجتماعی و آموزش و تحقیق مرتبط با

5. Van Weenen

6. Velazquez Velazquez

7. Alshuwaikhat & Abubakar

توسعه پایدار و به طور خاص دانشگاه پایدار. راهبردهای سه گانه مذکور باید با همدیگر هماهنگ و یکپارچه شوند.

تئودورینو^۸ (2013) معتقد است که توسعه پایدار نمی تواند فقط از طریق راه حل های فناورانه، قواعد سیاسی یا ابزارهای مالی محقق شود. تحقق توسعه پایدار مستلزم تغییر در شیوه اندیشیدن و رفتار مردمان یک جامعه است و در نتیجه، نیازمند گذار به الگوهای سبک زندگی، مصرف و تولید پایدار است. آموزش و یادگیری در همه سطوح و در همه زمینه های اجتماعی می توانند این تغییر اساسی را به ارمغان بیاورند؛ بنابراین، دانشگاه پایدار از راه تلفیق اصول و مفاهیم مرتبط با توسعه پایدار در برنامه های آموزشی و درسی، قادر به تغییر اساسی در شیوه های اندیشیدن و الگوهای رفتاری جامعه در خصوص تحقق توسعه پایدار خواهد بود.

آفونسو^۹ و همکاران (2012) بر اساس نتایج تحقیقی در مادرید نشان دادند که آموزش بر اساس نیازهای صنعت و وجود دوره کارآموزی مناسب در صنعت و حضور متخصصان صنایع در دوره های دانشگاهی، بیشترین تأثیر را در تقویت اشتغال دارد.

اسلام^{۱۰} (2010) درباره رابطه بین ترکیب سرمایه انسانی، نزدیکی به مرز فناوری و رشد بهره وری برای مجموعه ای از ۸۷ کشور بررسی کرده است. نتایج تحقیق وی نشان می دهد که فقط در کشورهای با درآمد بالا و متوسط، اثر مثبت سرمایه انسانی ماهر بر رشد اقتصادی با نزدیکی به مرز فناوری افزایش می یابد. نیروی کار دارای تحصیلات عالی در کشورهای دارای درآمد متوسط و بالا به رشد اقتصادی منجر می شود، در حالی که آموزش متوسطه نقش زیادی در رشد اقتصادی کشورهای دارای درآمد پایین دارد.

مو^{۱۱} (2006) در تحقیقی با عنوان تخمینی از مدل رشد کره جنوبی با استفاده از سرمایه انسانی، فرضیه بازدهی غیرنزولی نسبت به سرمایه انسانی و فیزیکی را آزموده است. وی شاخص هزینه های آموزش و پرورش را به عنوان سرمایه انسانی استفاده کرد. بر اساس نتایج این تحقیق، فرضیه بازدهی غیرنزولی نسبت به سرمایه انسانی و فیزیکی در کره جنوبی قابل تأیید نبوده است. تحقیقی در بخش های فقیرنشین آفریقا نشان داد که مؤلفه های محیطی و اجتماعی توسعه پایدار از مؤلفه های مشارکت پذیری، سرمایه اجتماعی و آموزش اجتماعی از مفهوم ظرفیت اجتماعی اثرپذیر است (Mathenge et al, 2007).

8. Teodoreanu

9. Afonso

10. Islam

11. Mo

کارآفرینی مبتنی بر دانش، وضعیت مناسبی در ایران ندارد. ایران یکی از کشورهای است که کسب‌وکار به سهولت در آن انجام نمی‌شود. رتبه‌بندی بانک جهانی (World Bank, 2014) از سهولت انجام کار در کشورهای جهان نشان می‌دهد که ایران در میان ۱۸۹ کشور، رتبه ۱۵۲ را کسب کرده است. علت این مسئله، ناکارآمدی بازارهای مالی و محیط کلان کسب‌وکار است.

گزارش مجمع جهانی اقتصاد (World Economy Forum, 2013) در رابطه با توسعه و رقابت‌پذیری کشورها بر اساس سه مقوله اقتصادهای مبتنی بر منابع، اقتصادهای مبتنی بر کارایی و اقتصاد مبتنی بر نوآوری، بیان‌کننده آن است که میزان رقابت‌پذیری اقتصاد ایران در عرصه جهانی قابل توجه نیست؛ به‌گونه‌ای که در بین ۱۴۸ کشور جهان، مقام ۸۲ را کسب کرده و جزء کشورهای مبتنی بر منابع در حال گذر از مرحله اقتصاد مبتنی بر منابع به مرحله اقتصاد مبتنی بر کارایی است. این در حالی است که اقتصاد ترکیه اقتصاد مبتنی بر کارایی و اقتصاد آلمان، اقتصاد مبتنی بر نوآوری است (WEF, 2013).

ملکی‌نیا و همکاران (۱۳۹۳) در بررسی مؤلفه‌های دانشگاه پایدار نشان دادند که مؤلفه‌های مدیریتی پایدار، نظام آموزشی پایدار، نظام پژوهشی پایدار، نظام مدیریت زیست‌محیطی، نظام تأمین مالی پایدار و ارائه خدمات تخصصی به ترتیب بیشترین اهمیت را در دانشگاه پایدار داشته‌اند.

فیض و سوری (۱۳۹۳) در تحقیقی با عنوان «بررسی تأثیر عوامل درونی دانشگاه بر رابطه با صنعت»، با استفاده از روش تحلیل تأییدی نشان دادند که منابع انسانی و زیرساخت دانشگاه بر کارآفرینی و بازار فناوری اثر مثبت دارد. همچنین فناوری و زیرساخت دانشگاه نیز بر **فراپازر** تأثیرگذار است.

آقایی و همکاران (۱۳۹۲) نشان دادند که متغیر سرمایه انسانی، تأثیر مثبت و معناداری بر رشد تولید ناخالص داخلی ایران داشته است. همچنین، نتایج به‌دست‌آمده از الگوهای مورد بررسی آنها مؤید این است که در بلندمدت تأثیرپذیری رشد اقتصادی از سرمایه انسانی به‌مراتب بیشتر از سرمایه فیزیکی خواهد بود، بنابراین برای دستیابی به رشد اقتصادی افزون بر سرمایه‌گذاری در سرمایه مادی، سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی نیز مورد نیاز است. این مطالعات به این نتیجه دست‌یافته‌اند که سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی می‌تواند با بالا بردن سطح مهارت و تخصص نیروی کار و کارآمد کردن و افزایش قابلیت‌های آن، موجب ارتقای کیفیت تولید و بالا بردن کارایی استفاده از سرمایه‌های مادی و به‌کارگیری بهینه آنها شود.

همچنین در تحقیقی توسط شهبازی و حسینی (۱۳۹۱) نشان داده شده است که در بلندمدت سطوح تحصیلی عالی، راهنمایی و ابتدایی به ترتیب بیشترین تأثیر را بر رشد تولید ناخالص داخلی کشور داشته‌اند. شاغلان دارای تحصیلات دوره متوسطه تأثیر معناداری بر رشد اقتصادی نداشته‌اند. در کوتاه‌مدت و بلندمدت یک رابطه علیت یک‌طرفه از سطوح مختلف آموزشی به‌استثنای شاغلان دارای سطح تحصیلی دوره متوسطه بر رشد اقتصادی وجود دارد، ولی رشد اقتصادی علیت گرنجری سطوح مختلف آموزشی نیست. به‌طور کلی، یافته‌ها حاکی از آن است که در بلندمدت توسعه فرصت‌های آموزشی در سطوح عالی، راهنمایی و ابتدایی به ترتیب بیشترین تأثیر را بر رشد اقتصادی خواهد داشت که بیانگر اهمیت بالای آموزش عالی در تسریع رشد اقتصادی کشور است. همچنین، با افزایش نرخ باسوادی شاغلان، رشد اقتصادی افزایش خواهد یافت.

الماسی و همکاران (۱۳۸۹) در مطالعه‌ای در خصوص تأثیر به‌کارگیری دانش‌آموختگان آموزش عالی بر رشد اقتصادی ایران، رشد را به‌عنوان یک متغیر درون‌زا معرفی کردند که تابعی از سرمایه‌گذاری در نیروی انسانی، سرمایه‌گذاری فیزیکی و... است. نتایج این مطالعه گویای آن است که در بلندمدت تأثیرپذیری متغیر رشد از متغیر سرمایه انسانی به‌مراتب بیشتر از سرمایه فیزیکی است.

رجب‌بیگی و همکاران (۱۳۸۸) وجود فضای سازمانی دموکراتیک، حمایت از شأن و جایگاه دانشگران و ارتقای آن در سازمان، رقابتی بودن محیط کار، ضابطه‌کاری و پرهیز از رابطه‌مداری و توسعه فرهنگ کار گروهی را از عوامل مهم برشمردند.

امینی و حجازی آزاد (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان، «تحلیل نقش سرمایه انسانی و تحقیق و توسعه در ارتقای بهره‌وری کل عوامل در اقتصاد ایران»، به بررسی عوامل مؤثر بر بهره‌وری کل عوامل در اقتصاد ایران در دوره زمانی ۱۳۸۳-۱۳۴۷ پرداخته‌اند. نتایج برآورد الگو به روش خودتوضیح با وقفه‌های گسترده نشان می‌دهد که در بلندمدت سرمایه تحقیق و توسعه دولتی، نسبت شاغلان با تحصیلات عالی و نرخ بهره‌برداری از ظرفیت، اثرات مثبت و معنی‌داری بر بهره‌وری داشته است. در ضمن، عوامل دیگر مؤثر بر بهره‌وری در قالب متغیر روند زمانی، تأثیر منفی و معنی‌دار بر بهره‌وری داشته است.

پرسش‌های تحقیق:

۱. میزان توجه سیستم آموزش عالی در وضعیت موجود به توسعه پایدار از اقتصاد مقاومتی تا چه اندازه است؟
۲. مدل توسعه پایدار از اقتصاد مقاومتی در دانشگاه‌های کشور تا چه اندازه قابل تأیید است؟

روش تحقیق. روش تحقیق، توصیفی از نوع پیمایشی است؛ زیرا سعی بر توصیف و تحلیل و تفسیر شرایط موجود دارد و از طرفی دیگر توصیفی همبستگی از نوع روش تحلیل عاملی تأییدی است که در جامعه اعضای هیئت علمی پنج دانشگاه کشور از جمله ارومیه، تهران، چمران اهواز، فردوسی مشهد و مازندران با نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای و تعداد نمونه ۲۶۳ نفری اجرا شده است. ابزار تحقیق، پرسشنامه محقق ساخته با توجه به سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در بخش توسعه پایدار، با ۳۷ گویه و با توجه به مقیاس لیکرت ۱-خیلی کم ۲-کم ۳- تا حدودی ۴- زیاد و ۵- خیلی زیاد بوده است (نگاره شماره ۱). روایی ابزار مورد نظر با توجه به نظر متخصصان (اعضای هیئت علمی) و تحلیل بخش یافته‌ها و پایایی آن با توجه به تحلیل آلفای کرانباخ (نگاره شماره ۱) مناسب گزارش شده است. روش تجزیه و تحلیل با استفاده از نرم‌افزار SmartPLS و تحلیل تأییدی بوده است. روش PLS به علت وابستگی کمتر به مقیاس‌های اندازه‌گیری (لازم نیست سطح سنجش مقیاس‌ها، فاصله‌ای یا نسبی باشد)، اندازه نمونه و توزیع باقیمانده، می‌تواند به‌عنوان یکی از روش‌های توانمند تحلیل مورد استفاده قرار گیرد (Chin et al, 1996). از این روش علاوه بر آزمون نظریه، برای مقاصد پیش‌بینی نیز می‌توان استفاده کرد (Chin, 1998). به عبارت دیگر، هدف PLS به دست آوردن ارزش‌های تعیین شده برای متغیرهای نهان با هدف پیش‌بینی و کمینه‌ساختن واریانس تمام متغیرهای وابسته است. همچنین PLS نمرات مؤلفه متغیرهای مکنون را با استفاده از جمع وزنی نشانگرها ایجاد می‌کند (Chin et al, 1996). به‌طور کلی رویکرد مبتنی بر کوواریانس برای آزمون نظریه و رویکرد حداقل مجذورات جزئی برای کشف روابط موجود در داده‌ها و در واقع شکل دادن به نظریه مناسب است (Christmas, 2005).

نگاره شماره (۲) - ابزار توسعه پایدار به همراه مؤلفه‌ها و تعداد پرسش‌ها

مؤلفه	زیرمؤلفه ۱	زیرمؤلفه ۲	تعداد پرسش‌ها
توسعه پایدار	ارتقای بهره‌وری کل	کار آفرینی	۳
		اقتصاد دانش بنیان	۷
		رقابت پذیری	۹
		توسعه منطقه‌ای	۴
	عدالت	-	۶
محیط زیست	-	۵	

(یافته‌های نویسندگان)

یافته‌ها

۱. میزان توجه نظام آموزش عالی در وضعیت موجود به توسعه پایدار از اقتصاد مقاومتی تا چه اندازه است؟

نگاره شماره (۳) - وضعیت موجود توسعه پایدار در دانشگاه‌های ایران

مؤلفه	ملاک معیار	میانگین	تفاوت میانگین	انحراف استاندارد	df	میزان t	سطح معنی‌داری
توسعه کارآفرینی	۳	۲/۸۷	-۰/۰۳	۰/۷۶	۲۶۲	-۲/۷۳	۰/۰۱
اقتصاد دانش‌بنیان	۳	۳/۰۲	۰/۰۲	۰/۵۹	۲۶۲	۰/۶۲	۰/۵۳۳
توسعه منطقه	۳	۲/۸۸	-۰/۱۲	۰/۵۸	۲۶۲	-۳/۱۳	۰/۰۲
رقابت‌پذیری	۳	۲/۹۳	۰/۰۷	۰/۴۷	۲۶۲	-۲/۰۶	۰/۰۴
توجه به عدالت	۳	۳/۱۶	۰/۱۶	۰/۵۳	۲۶۲	۴/۸۹	۰/۰۱
محیط‌زیست	۳	۳/۱۷	۰/۱۷	۰/۶۶	۲۶۲	۴/۲۳	۰/۰۱
ارتقای بهره‌وری کل	۳	۲/۹۳	۰/۰۷	۰/۴۶	۲۶۲	-۲/۴۲	۰/۰۲
توسعه پایدار	۳	۳	۰/۰۰	۰/۴۷	۲۶۲	-۰/۰۷	۰/۹۷

(یافته‌های نویسندگان)

با توجه به نگاره شماره (۳)، بین وضع موجود و مطلوب توسعه پایدار از اقتصاد مقاومتی تفاوت معنی‌داری وجود ندارد ($p > 0.05$, $df = 262$, $t = -0.07$)؛ و با توجه به میانگین وضعیت موجود برابر با معیار ملاک بوده است. از طرفی بین وضع موجود و مطلوب سه مؤلفه ارتقای بهره‌وری کل (توسعه کارآفرینی، توسعه منطقه‌ای، رقابت‌پذیری)، توجه به عدالت و محیط‌زیست تفاوت معنی‌داری وجود دارد، اما با توجه به میانگین وضع موجود توجه به عدالت و محیط‌زیست بالاتر از معیار ملاک بوده و وضع موجود توسعه بهره‌وری کل (کارآفرینی و رقابت‌پذیری) و توسعه منطقه‌ای پایین‌تر از معیار ملاک بوده است. همچنین بین وضع موجود و مطلوب اقتصاد دانش‌بنیان تفاوت معنی‌داری مشاهده نشده است و با توجه به میانگین این مؤلفه، وضع موجود برابر معیار ملاک بوده است. می‌توان گفت میزان توجه نظام آموزش عالی در وضعیت موجود به توسعه پایدار از اقتصاد مقاومتی در حد مطلوب است.

۲. الگوی توسعه پایدار از اقتصاد مقاومتی در دانشگاه‌های کشور تا چه اندازه قابل تأیید است؟

بررسی و آزمون الگوی اندازه‌گیری. روش کمترین مجذورات جزئی (PLS) نیز همانند روش لیزرل از دو بخش تشکیل شده است. در بخش نخست به بررسی الگوی اندازه‌گیری؛ یعنی اعتبار (همسانی درونی) و روایی (روایی واگرا) سازه‌ها و ابزارهای پژوهش پرداخته می‌شود. برای بررسی اعتبار سازه‌ها فرتل و لاکر^{۱۲} (1981) سه ملاک را پیشنهاد می‌کنند که شامل: اعتبار هر یک از گویه‌ها (اعتبار ترکیبی)، هر یک از سازه‌ها و متوسط واریانس (استخراج‌شده) است. در مورد اعتبار هر یک از گویه‌ها، بار عاملی ۰/۷ و بیشتر هر گویه در تحلیل عاملی تأییدی نشانگر سازه خوب تعریف شده است (Fornell & Larcker, 1981). همچنین گویه‌ها نباید بار عاملی

معناداری برسازه‌های دیگر داشته باشند (Srite, 2000). برای بررسی اعتبار ترکیبی هر یک از سازه‌ها از ضریب دیلون-گلداشتاین (CR) استفاده شد (Nunnally, 1967). از آنجایی که PLS برخلاف رگرسیون معمولی، از نمرات عاملی آزمودنی‌ها برای تحلیل استفاده می‌کند، در نظر گرفتن بار عاملی هر یک از گویه‌ها در محاسبه شاخص اعتبار ضروری است. این در حالی است که ضریب آلفای کرونباخ وزن برابری به گویه‌ها می‌دهد و اعتبار را کمتر نشان می‌دهد، بنابراین از CR استفاده شد (Manuel et al, 2009). مقادیر قابل پذیرش CR باید ۰/۷ یا بیشتر باشد (Nunnally, 1967). نشانگر سوم بررسی اعتبار، میانگین واریانس استخراج شده است (فرنل و لارکر، ۱۹۸۱). فرنل و لارکر مقادیر AVE ۰/۵ و بیشتر را توصیه می‌کنند (Fornell & Larcker, 1981) و این امر به معنای آن است که سازه مورد نظر حدود ۵۰ درصد یا بیشتر واریانس نشانگرهای خود را تبیین می‌کند. در نگاره شماره (۴)، AVE، CR، واریانس تبیین شده و آلفای کرانباخ هر یک از سازه‌ها ارائه شده است. مقادیر نگاه‌ها، نشان‌دهنده اعتبار کافی سازه‌ها هستند.

نگاره شماره (۴) - بررسی اعتبار سازه‌های پژوهش

مؤلفه‌ها	CR	AVE	R ²	آلفای کرانباخ
عدالت	۰/۹۱	۰/۵۶	۰/۸۴	۰/۸۹
محیط زیست	۰/۹۰	۰/۶۶	۰/۶۱	۰/۸۷
توسعه کار آفرینی	۰/۸۸	۰/۷۱	۰/۵۹	۰/۸۰
اقتصاد دانش بنیان	۰/۹۱	۰/۵۹	۰/۸۸	۰/۸۸
رقابت پذیری	۰/۸۸	۰/۶۰	۰/۷۴	۰/۸۳
توسعه منطقه‌ای	۰/۸۹	۰/۶۸	۰/۸۲	۰/۸۴
AVE =	مجموع مجذور بارهای عاملی هر سازه تقسیم بر عامل‌های سازه زیربنایی			

(یافته‌های نویسنندگان)

نگاره شماره (۵) نشان‌دهنده همبستگی، جذر میانگین واریانس استخراج شده و تحلیل سازه مرتبه دوم و سوم است. بیشترین همبستگی بین عدالت و اقتصاد دانش بنیان ۰/۷۳ بوده است که کلیه روابط در سطح ۰/۰۱ معنادار بوده‌اند. از طرفی برای بررسی روایی واگرای سازه‌ها، اسریت^{۱۳} (2000) توصیه می‌کند که جذر AVE یک سازه باید بیشتر از همبستگی آن سازه با سازه‌های دیگر باشد. این امر نشانگر آن است که همبستگی آن سازه با نشانگرهای خود بیشتر از همبستگی با سازه‌های دیگر است. در نگاره شماره (۵) نتایج مربوط به این ملاک ارائه شده‌اند که نشانگر روایی مناسب سازه‌ها هستند.

نگاره شماره (۵) - همبستگی به همراه بار عاملی و تی سازه‌های پژوهش

توسعه منطقه	رقابت پذیری	محیط زیست	کارآفرینی	اقتصاد دانش بنیان	عدالت	مؤلفه‌ها
					۰/۷۴	عدالت
				۰/۷۷	۰/۷۳	اقتصاد دانش بنیان
			۰/۸۴	۰/۶۷	۰/۶۳	کارآفرینی
		۰/۸۱	۰/۴۸	۰/۶۷	۰/۵۷	محیط زیست
	۰/۷۷	۰/۶۳	۰/۵۲	۰/۷۱	۰/۷۰	رقابت پذیری
۰/۸۲	۰/۷۱	۰/۷۱	۰/۶۶	۰/۷۵	۰/۷۱	توسعه منطقه
سازه مرتبه سوم			سازه مرتبه دوم			
	توسعه پایدار	مؤلفه‌ها	ارتقا بهره‌وری	مؤلفه‌ها		
	۱۰۱,۸۱, T= ۰/۸۸R= (۰,۰۰۰), P= ۰,۹۱L=	عدالت	۳۳,۳۷, T= ۰/۸۴ R= (۰,۰۰۰), P= ۰,۷۷ L=	کارآفرینی		
	۳۷,۷۵, T= ۰/۸۵R= (۰,۰۰۰), P= ۰,۷۸L=	محیط زیست	۱۶۰,۷۳, T= ۰/۹۱R= (۰,۰۰۰), P= ۰,۹۴L=	اقتصاد دانش بنیان		
	۴۶۹,۲۷, T= ۰/۹۳R= (۰,۰۰۰) P= ۰,۹۸L=	ارتقا بهره‌وری	۹۵,۴۰, T= ۰/۹۰R= (۰,۰۰۰) P= ۰,۹۰L=	توسعه منطقه‌ای		
L= همان بار عاملی است LOADIN برگرفته از توجه: اعداد روی قطر ماتریس همبستگی، جذر میانگین واریانس استخراج شده هستند. < 0.001			۴۴,۰۵, T= ۰/۸۱R= (۰,۰۰۰), P= ۰,۸۶L=	رقابت پذیری		

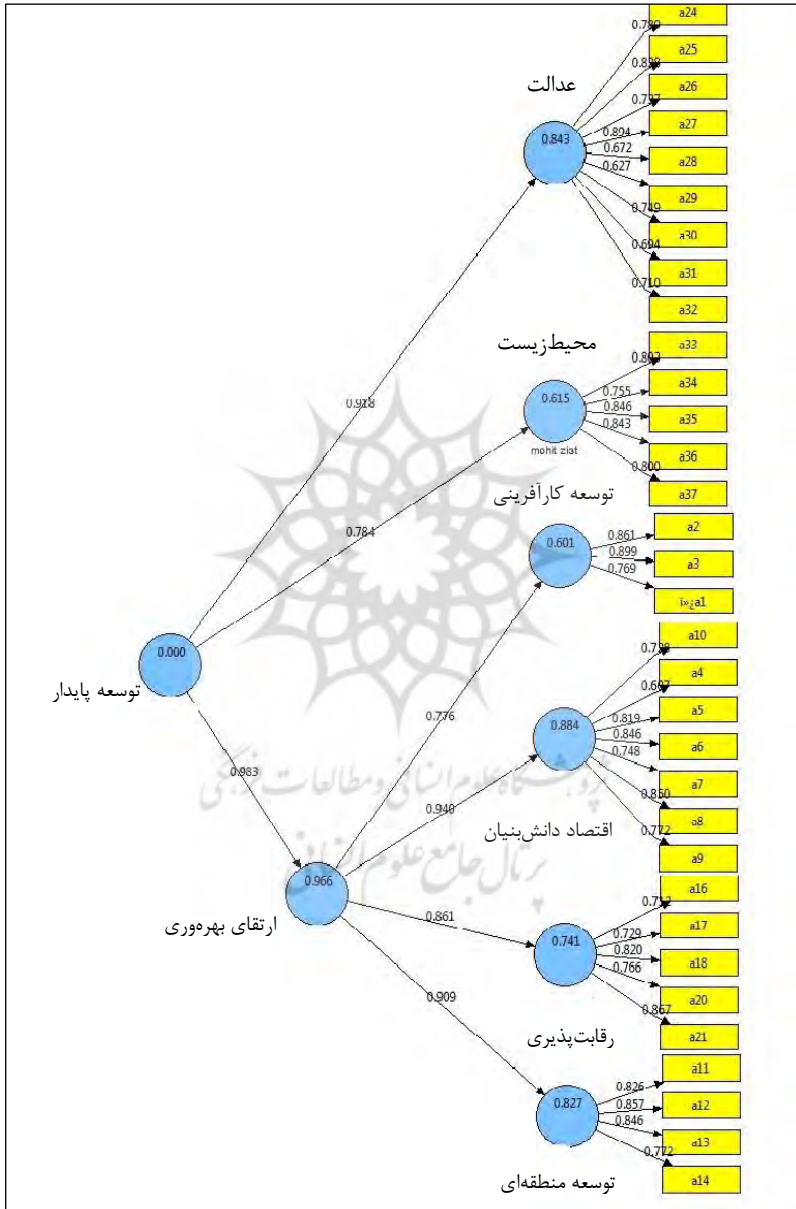
(یافته‌های نویسنده‌گان)

نگاره شماره ۲ نشان‌دهنده آن است که مدل مورد نظر در سطح خوبی تأیید شده است. در تحلیل مرتبه دوم و سوم نشان داده شده است که میزان همبستگی و تی در سطح ۰/۰۰۱ معنی‌دار بوده‌اند و بار عاملی کلیه سازه‌های و شاخص‌ها در سطح قابل قبولی تأیید شده‌اند. در سازه مرتبه دوم ارتقای بهره‌وری و کارآفرینی (t=۳۳,۳۷, R= ۰/۸۴, P< ۰/۰۰۱) نشان‌دهنده آن است که کارآفرینی نقش تعیین‌کننده‌ای در ارتقای بهره‌وری کل دارد. در ادامه، ارتقای بهره‌وری و اقتصاد دانش بنیان (t=۱۶۰,۷۳, R= ۰/۹۱, P< ۰/۰۰۱) نشان‌دهنده آن است که اقتصاد دانش بنیان نقش تعیین‌کننده‌ای در ارتقای بهره‌وری کل دارد. همچنین ارتقای بهره‌وری و توسعه منطقه‌ای (t=۹۵,۴۰, R= ۰/۹۰, P< ۰/۰۰۱) نشان‌دهنده آن است که توسعه منطقه‌ای نقش تعیین‌کننده‌ای در ارتقای بهره‌وری کل دارد و روابط ارتقای بهره‌وری و توسعه رقابت‌پذیری (t=۱۶۰,۷۳, R= ۰/۹۱, P< ۰/۰۰۱) نشان‌دهنده آن است که توسعه رقابت‌پذیری نقش تعیین‌کننده‌ای در ارتقای بهره‌وری کل دارد. در سازه مرتبه سوم توسعه پایدار و عدالت (t=۱۰۱,۸۱, R= ۰/۸۸, P< ۰/۰۰۱) نشان‌دهنده آن است که عدالت نقش تعیین‌کننده‌ای در توسعه پایدار دارد. در ادامه توسعه پایدار و محیط‌زیست (t=۳۷,۷۵, R= ۰/۸۵, P< ۰/۰۰۱) نشان‌دهنده آن است که محیط‌زیست نقش

تعیین کننده‌ای بر توسعه پایدار دارد. همچنین توسعه پایدار و ارتقای بهره‌وری ($P < 0/001$), نشان‌دهنده آن است که ارتقای بهره‌وری نقش تعیین کننده‌ای در توسعه پایدار دارد.

شکل (۲) - الگوی آزمون شده مرتبه سوم تحقیق (بار عاملی)

(یافته‌های نویسندگان)

با توجه به شکل (۱) کلیه بارهای عاملی تحلیل مرتبه نخست، بالای ۰/۶۰ بوده است؛ البته چهار پرسش (۱۵، ۱۹، ۲۲، ۲۳) به دلیل نداشتن ملاک مورد نظر حذف شدند. در تحلیل مرتبه دوم هم، کلیه سازه‌ها دارای بار عاملی بالاتر از ۰/۶۰ می‌باشند که در تحلیل مرتبه سوم هم این امر صدق می‌کند. به‌طور کلی با توجه به نگاره‌های ۳ و ۴ و شکل ۲، الگوی مورد نظر در سطح قابل‌قبولی تأیید شده است.

فرجام

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از نگاره (۲) می‌توان گفت میزان توجه نظام آموزش عالی، بین وضعیت موجود و مطلوب تفاوت معنی‌داری مشاهده نشده است، از طرفی با توجه به میانگین، میزان توسعه پایدار از اقتصاد مقاومتی در حد مطلوب است. از طرفی نگاره‌های ۳ و ۴ و شکل ۲ الگوی توسعه پایدار از اقتصاد مقاومتی با توجه به نظرات هیئت‌علمی دانشگاه‌های کشور مورد تأیید قرار گرفته است. این الگو که عوامل کلی سیاست‌های اقتصاد مقاومتی ابلاغی رهبر انقلاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در نهاد ریاست جمهوری (۱۳۹۳) بوده است، دارای سازه‌ها و شاخص‌های متفاوتی نسبت به دو حوزه توسعه پایدار و کاهش آسیب‌پذیری اقتصادی بوده است که عامل نخست به‌عنوان نقطه قوت و عامل دوم به‌عنوان نقاط ضعف معرفی شده‌اند. در این تحقیق ما به بخش نقاط قوت پرداخته تا راهی برای پوشش نقاط ضعف باشد.

نتایج با توجه به تحلیل تأییدی نشان‌دهنده آن است که در مرتبه نخست، ۳۳ شاخص به‌طور مجزا بر شش سازه عدالت، محیط‌زیست، توسعه کارآفرینی، اقتصاد دانش‌بنیان، رقابت‌پذیری و توسعه منطقه‌ای دارای بار عاملی بالای ۰/۶۰ بوده‌اند، پس این ۳۳ شاخص نقش تعیین‌کننده‌ای در شش سازه مورد نظر دارند. در تحلیل مرتبه دوم، چهار سازه بر ارتقای بهره‌وری کل نقش تعیین‌کننده داشته و در ادامه تحلیل مرتبه سوم سه سازه نقش تعیین‌کننده بر توسعه پایدار داشته‌اند.

عدالت نوعی پوشش سهم‌بری عادلانه است که در نظام آموزش عالی، رساندن دانشجویان به رشد و بالندگی، اجرای یکسان قوانین و مقررات آموزشی برای همه افراد و فراهم کردن زمینه‌های رسیدن به مهارت و آمادگی برای بازار کار از مقوله‌های مهم عدالت است. در محیط‌های تحصیلی، به‌ویژه در دانشگاه‌ها وجود شرایط عادلانه و مشاهده اصول و قواعد عدالت از راه انتقال حس ارزشمندی به دانشجویان می‌تواند آنها را به رفتارهای مدنی تحصیلی متمایل کند. علاوه بر این ادراک حضور عدالت، تردیدها و نگرانی‌های افراد را درباره تضييع حقوق و آزادی آنها برطرف می‌کند (Lind et al, 2002; Folger, 2001). صفارحیدری و حسین‌نژاد (۱۳۹۳) در تحقیق خود به چالش‌های سند عدالت آموزشی اشاره داشته‌اند که این چالش‌ها از

یک سو به ماهیت رویکرد آرمان گرایی و از سوی دیگر به نگاه محدود ایدئولوژیک به عدالت برمی گردد. به نظر می رسد تحقق عدالت آموزشی نیازمند رویکردی معنوی و تکثرگرا به انسان و جامعه است. درون مایه چنین رویکردی را درون سنت فکری و عرفانی اسلامی می توان یافت. پرتوی و همکاران (۱۳۸۸) به بررسی اثر نابرابری جنسیتی بر رشد اقتصادی ایران پرداخته و نتیجه می گیرند که به هر میزان نابرابری جنسیتی در آموزش و اشتغال کاهش یابد، رشد اقتصادی افزایش می یابد.

حفاظت اصولی از محیط زیست، رهیافتی مؤثر و برخاسته از تجارب کارگزاران عرصه های زیست محیطی در سراسر جهان است و به نظر می رسد که در صورت توجه به استلزامات، چارچوبها و روش های آن بتوان به حرکتی پایدار در حفاظت از محیط زیست امیدوار بود؛ با توجه به اینکه ترویج و آموزش محیط زیست نقشی مهم و اساسی در حفاظت اصولی از محیط زیست دارد (محمودی و ویسی، ۱۳۸۴). در سال های اخیر، این ایده که افزایش درآمد در نهایت، به پاکیزه تر شدن کشورها منجر شده و کیفیت محیط زیست را بهبود خواهد بخشید، طرفداران بیشتری پیدا کرده و مجموعه ای از کارهای نظری و تجربی را به وجود آورده است. تحقیقات اخیر در این زمینه حاکی از این است که منحنی معروف کوزنتس در مورد محیط زیست مصداق داشته و اصلاح کیفیت محیط زیست را پس از رسیدن به سطوح بالاتر درآمد، تأیید می کند (Deacon & Norman, 2006).

موردوک و کراسنی (Mordock & krasny, 2001) عمل پژوهی مشارکتی را چارچوبی نظری و عملی برای آموزش زیست محیطی می دانند و از آن به عنوان روشی یاد می کنند که سبب درک اهداف به وسیله فراگیران از یک سو و درگیر شدن آنها در تحقیق و اجرا از سوی دیگر می شود که در نتیجه آن فراگیران فعالیت های خود را بر اساس نتایج تحقیق سازمان دهی نموده و تغییرات مثبتی را در محیط زیست محلشان به وجود می آورند. جمهوری اسلامی ایران در حال گذار از مرحله صنعتی شدن است و اگر در فرایند رشد اقتصادی خود به تأثیرات زیست محیطی سیاست ها، تصمیمات و طرح های کلان توجه نکند، در آینده ای نه چندان دور با چالش های زیست محیطی متعددی مواجه خواهد شد که رفع آنها تقریباً غیرممکن خواهد بود. بر این اساس، ارزیابی راهبردی محیط زیست یکی از روش های مقبول برای دستیابی به اهداف توسعه پایدار است که در آن به طور منظم و گسترده اثرات زیست محیطی سیاست ها، برنامه ها و طرح های مربوط به توسعه مورد ارزیابی قرار می گیرند. همچنین ارزیابی راهبردی محیط زیست می تواند به عنوان یک ابزار مهم برنامه ریزی، در دسترس برنامه ریزان و سیاست گذاران قرار گیرد تا بر اساس آن بتوانند اثرات بالقوه زیست محیطی را که در نتیجه اجرای طرح های توسعه ای و

برنامه‌های عمرانی پدیدار می‌شوند، شناسایی کرده و گزینه‌های منطقی برای رفع یا کاهش آنها را پیشنهاد نمایند (احتشامی و اکرمی، ۱۳۹۱).

کارآفرینی فرایندی است که لازمه آن برنامه‌ریزی در نظام آموزشی و پژوهشی بوده و اجرای برنامه‌های آن از سطح خانواده، مدرسه تا دانشگاه و سازمان‌ها گسترده شده است و باعث می‌شود تا افراد با استفاده از تخصص و قدرت ابتکار و خلاقیت، فرصت‌ها و توانمندی‌ها، اشتغال مولد و درآمدزا ایجاد کنند (Dutta & Crossan, 2005).

مهارت‌های کارآفرینانه با طرح‌های توسعه زندگی واقعی و عملی یاد گرفته می‌شود و چرخه یادگیری کارآفرینانه، صلاحیت‌های کارآفرینی را تقویت کرده و از آن حمایت می‌کند (Taatila, 2010). کاظمی‌ترقیان و مبارکی (۱۳۹۱) در تحقیق خود اعلام کردند، کارآفرینی اثر معنی‌داری بر رشد اقتصادی دارد که باید به ایجاد زمینه کارآفرینی در کشور در کنار سایر عوامل اثرگذار بر رشد اقتصادی توجه ویژه‌ای شود.

برای دستیابی به اقتصاد دانش‌بنیان، فقط تولید و توزیع اطلاعات و پرداختن به آموزش و پژوهش کافی نیست، بلکه مهم به‌کارگیری آنها در استفاده از منابع اقتصادی به‌صورت مستمر و پایدار است. به‌عبارت‌دیگر، کاربردی‌کردن دانش و استفاده مؤثرتر از آن در گسترش ظرفیت‌ها و ارتقای درجه بهره‌برداری از منابع است که تحقق یک اقتصاد دانش‌بنیان را مقدور می‌کند (Smulders, 2007). گسترش آموزش و تحقیقات علمی محض، به‌تنهایی برای ارتقای سطح توسعه‌یافتگی کافی نبوده و پیشرفت علمی و اقتصادی، مستلزم تحول محیط اقتصادی در طول زمان و کاربردی‌شدن دانش پیشرفته در متن زندگی اقتصادی، به‌ویژه در فرایند جهانی‌شدن، تولید و تجارت است (ناظران و اسلامی‌فر، ۱۳۸۹).

نتایج پژوهش چهاربند و مؤمنی (۱۳۹۰)، نشان‌دهنده ضعف ایران در تأمین آموزش پایه‌ای برای دستیابی به جامعه‌ای دانش‌بنیان است. این ضعف ریشه در مواردی چون وجود فضای رانته، عدم توجه به اهمیت آموزش پایه در برنامه‌ریزی کلان نسبت به آموزش عالی و همچنین ضعف راهبردهای اتخاذشده در آموزش و پرورش دارد. از این‌رو انجام اصلاحات آموزشی از سمت آموزش عمومی به آموزش عالی، ایجاد شایستگی‌های کلیدی و ایجاد ارتباطی کارا و مستمر میان آموزش عمومی، بازار کار و آموزش عالی می‌تواند در بهبود شرایط نهادی و دستیابی به فضای دانش‌بنیان مؤثر واقع شود.

برنامه‌های توسعه‌ای منطقه‌ای باید با برنامه‌های توسعه ملی که بیانگر اولویت‌های ملی و منطقه‌ای هستند، مطابقت داشته باشد. این برنامه‌ها باید جامع و منسجم بوده و قادر به تدوین چشم‌اندازهای راهبردی درباره منطقه مربوطه باشند. همچنین این برنامه‌ها باید آینه‌ای به‌منظور

انعکاس اولویت‌های ملی و تقاضای‌های محلی باشد و به هنگام تدوین و اجرای یک برنامه منطقه‌ای، حمایت و مشارکت عمومی از ملزومات کار محسوب می‌شود که مهم‌ترین پیش‌نیاز این مشارکت آموزش است.

برنامه‌ریزی منطقه‌ای شامل فعالیت‌هایی می‌شود که هدفشان حذف تفاوت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در بین مناطق مختلف است (رسولی، ۱۳۹۱). به‌طور مثال، صندوق توسعه منطقه‌ای اتحادیه اروپا با هدف اتحاد و همبستگی به‌عنوان یکی از اهداف اصلی اتحادیه در سال ۱۹۷۵ تأسیس شد، این صندوق توانست در راستای سیاست منطقه‌ای اتحادیه اروپا در جهت افزایش سطح استاندارد و کیفیت زندگی، ترویج همبستگی اقتصادی و اجتماعی و اتحاد و برادری بین دولت‌های عضو، اقدامات لازم را به عمل آورد. با این معاهده کمیته مناطق و صندوق همبستگی برای اعضای فقیرتر اتحادیه تأسیس شدند. از اعتبارات این صندوق به‌منظور تأمین منابع مالی طرح‌های محیط‌زیستی و حمل‌ونقل استفاده می‌شود (Bourn, 2008).

در بحث رقابت‌پذیری، گزارش جهانی رقابت‌پذیری ۲۰۱۶-۲۰۱۵ نشان داد که در توسعه بازار مالی، رتبه ایران ۱۳۴ و رتبه نخست متعلق به نیوزیلند است. بدترین عملکرد ایران در سهولت دسترسی به وام با رتبه ۱۳۸ بوده است. در زمینه رکن مربوط به آمادگی فناوری، بهترین کشور لوکزامبورگ و رتبه ایران ۹۹ است. در اشتراک ثابت اینترنت، ایران رتبه ۷۰ (بهترین) و در متغیر جذب فناوری از سوی بنگاه‌ها، رتبه ۱۳۲ (بدترین) را کسب کرده است. رکن اندازه بازار به دلیل جمعیت و تولید ناخالص داخلی به‌نسبت زیاد ایران، بهترین عملکرد در بین کل رکن‌های شاخص رقابت‌پذیری را داشته است. در این رکن، رتبه ایران ۱۹ و چین دارای رتبه نخست است. در شاخص اندازه بازار داخلی رتبه ۱۸ و در تولید ناخالص داخلی هم رتبه ۱۸ را داریم، اما در نسبت صادرات به تولید ناخالص داخلی رتبه ایران ۱۱۲ است. رکن پیچیدگی کسب‌وکار که بهترین کشور سوئیس و رتبه ایران ۱۱۰ است. در متغیر تمایل به تفویض اختیارات در سازمان‌ها، رتبه ۱۳۲ (بدترین) و در مقدار منابع محلی رتبه ۷۳ (بهترین) را کسب کرده‌ایم. در رکن مربوط به نوآوری رتبه کلی ایران ۹۰ و رتبه نخست متعلق به سوئیس است. در متغیر دسترسی به مهندسان و دانشمندان، بهترین عملکرد با رتبه ۴۳ و در متغیر میزان مخارج تحقیق و توسعه شرکت‌ها بدترین عملکرد با رتبه ۱۰۵ را کسب کرده‌ایم (Schwab, 2015).

توسعه پایدار یعنی تلفیق سه عامل اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی برای رفع نیازمندی‌ها و مدنظر قراردادن آیندگان نسبت به این سه محور است. آموزش، اثربخش‌ترین سازوکار جامعه برای مقابله با بزرگ‌ترین چالش سده، بیست‌ویکم؛ یعنی توسعه پایدار است.

توسعه پایدار به انسان‌های کل‌نگر با تفکر نظام‌مند، دارای بینش میان و فرارشته‌ای، آگاه، خلاق و مشارکت‌جو نیاز دارد.

منابع فارسی

آقایی، مجید، مهدیه رضاقلی‌زاده و فریده باقری (۱۳۹۲)، «بررسی تأثیر سرمایه انسانی بر رشد اقتصادی در استان‌های ایران»، *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی ایران*، سال نوزدهم، شماره ۱، ۴۴-۲۱.

احتشامی، مجید و عطیه اکرمی (۱۳۹۱)، «به‌کارگیری ابزار مدیریتی ارزیابی راهبردی محیط‌زیست در مسیر توسعه پایدار»، *راهبرد*، دوره ۲۱، شماره ۶۲: ۲۱۸-۱۹۵.

امینی، علیرضا و زهره حجازی آزاد (۱۳۸۷)، «تحلیل نقش سرمایه انسانی و تحقیق و توسعه در ارتقای بهره‌وری کل عوامل (TFP) در اقتصاد ایران»، *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران*، دوره دهم، شماره ۳۵: ۳۰-۱.

امینی، علیرضا، هستی ریسمانچی و علیرضا فرهادی کیا (۱۳۸۹)، «تحلیل نقش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) در ارتقا بهره‌وری کل عوامل (TFP)، یک تحلیل داده‌های تابلویی بین‌کشوری»، *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران*، سال چهاردهم، شماره ۴۳: ۸۰-۵۵.

پرتوی، بامداد، صفی‌ار امینی و امیر گودرزی (۱۳۸۸)، «بررسی اثر نابرابری جنسیتی بر رشد اقتصادی ایران»، *مدل‌سازی اقتصادی*، سال سوم، شماره ۹: ۷۶-۵۱.

توسلی، غلامعباس (۱۳۸۶)، *جامعه‌شناسی و آموزش و پرورش دیروز امروز فردا*، تهران: علم. جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۰)، *نظریه عدالت از دیدگاه فارابی، امام خمینی و شهید صدر*، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

رجب‌بیگی، مجتبی، لطف‌الله فروزنده و افسون وایزی (۱۳۸۸)، «عوامل مؤثر بر توانمندسازی دانشگران پژوهشگاه صنعت نفت»، *علوم مدیریت ایران*، سال چهارم، شماره ۱۴: ۱۱۹-۹۳.

رسولی، رضا، اسماعیل بایبوردی و مالک دلیر (۱۳۹۱)، «سیاست‌های توسعه منطقه‌ای ترکیه در فرایند انطباق با اتحادیه اروپا»، *پژوهش‌نامه روابط بین‌الملل*، دوره ششم، شماره ۲۱: ۱۶۴-۱۳۹.

رضانی‌قوام‌آبادی، محمدحسین (۱۳۹۱)، «بررسی راهبردی آموزش حفاظت از محیط‌زیست در ایران: ضرورت‌ها و تنگناها»، *راهبرد*، دوره ۲۱، شماره ۶۵: ۲۵۷-۲۳۳.

سخنان مقام معظم رهبری در دیدار با پژوهشگران و مسئولان شرکت‌های دانش‌بنیان، (۱۳۹۱/۰۵/۰۸)،

قابل دسترسی در: <http://www.leader.ir>

سخنان مقام معظم رهبری در دیدار با کارآفرینان، (۱۳۸۹/۰۶/۱۶)، قابل دسترسی در:

<http://www.leader.ir>

شجری، هوشنگ، حسین استادی و ثریا شیخی (۱۳۹۳)، «تحلیل عوامل مؤثر بر بهره‌وری کل عوامل تولید (مطالعه موردی صنایع تولید مواد شیمیایی اساسی ایران)، *علوم اقتصادی*، سال ۸، شماره ۲۷: ۸۸-۶۵.

شهبازی، کیومرث و محمد حسنی (۱۳۹۱)، «تأثیر سطوح مختلف آموزشی بر رشد اقتصادی در کشور ایران»، *پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*، سال هجدهم، شماره ۴: ۲۴-۱.

صفارحیدری، حجت و رزا حسین‌نژاد (۱۳۹۳)، «رویکردهای عدالت آموزشی (نگاهی به جایگاه عدالت آموزشی در سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش ایران)»، *پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت*، سال چهارم، شماره ۱: ۷۲-۴۹.

عربی، حسین (۱۳۹۲)، «اقتصاد مقاومتی در بیانات مقام معظم رهبری»، *سیاست کلان*، سال دوم، شماره ۲: ۲۵-۹.

فیض، داوود و احسان سوری (۱۳۹۳)، «بررسی تأثیر عوامل درونی دانشگاه بر رابطه با صنعت»، *صنعت و دانشگاه*، سال هفتم، شماره (۲۳ و ۲۴): ۳۵-۲۱.

کاظمی‌ترقبان، مریم و محمدحسن مبارکی (۱۳۹۱)، «بررسی اثر کارآفرینی بر رشد اقتصادی ایران با استفاده از رویکرد میانگین‌گیری بیزی»، *توسعه کارآفرینی*، دوره پنجم، شماره ۳: ۱۴۴-۱۲۵.

کمیسون اقتصاد کلان، بازرگانی و نظام اداری (۱۳۹۲)، «اصول کلی حاکم بر اقتصاد مقاومتی در سیاست‌های کلی»، *سیاست کلان*، شماره دوم، شماره ۲: ۱۵۱-۱۴۱.

الماسی، مجتبی، کیومرث سهیلی و اصغر سپهبان (۱۳۸۸)، «بررسی تأثیر به‌کارگیری دانش‌آموختگان آموزش عالی بر رشد اقتصادی ایران»، *پژوهش‌های اقتصادی*، سال نهم، شماره ۴۰: ۴-۲۳.

محمودی، حسین و هادی ویسی (۱۳۸۴)، «ترویج و آموزش محیط‌زیست رهیافتی در حفاظت اصولی از محیط‌زیست»، *علوم محیطی*، دوره دوم، شماره ۸: ۶۴-۵۷.

مطهری، مرتضی (۱۳۵۲)، *عدل الهی*، تهران: صدرا.

ملکی‌نیا، عماد، عباس بازرگان، مظفرالدین واعظی و مجید احمدیان (۱۳۹۳)، «شناسایی و اولویت‌بندی مؤلفه‌های دانشگاه پایدار»، *پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*، سال بیستم، شماره ۲۶: ۳-۱.

ناظمان، حمید و علیرضا اسلامی‌فر (۱۳۸۹)، «اقتصاد دانش‌بنیان و توسعه پایدار» طراحی و آزمون یک مدل تحلیلی با داده‌های جهانی»، *دانش و توسعه*، دوره هفدهم، شماره ۳: ۲۱۳-۱۸۴.

نهاد ریاست جمهوری (۱۳۹۳)، سیاست‌ها و برنامه‌های اجرایی سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی ابلاغی (جهت طرح در شورای اقتصاد)، معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی، قابل دسترسی در:

منابع لاتین

- Afonso, A., Ramírez, J. J., & Díaz-Puente, J. M. (2012), "University-industry cooperation in the education domain to foster competitiveness and employment", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Vol.46: 3947-3953.
- Alshuwaikhat, H. & Abubakar, I. (2008), "An integrated approach to achieving campus sustainability: Assessment of the current campus environmental management practices", *Journal of Cleaner Production*, Vol.16, No.16:1777-1785.
- Bartle, J. R. & Leuenberger, D. (2006), "The idea of sustainable development in public administration", *Public Works Management and Policy*, Vol.10, No.3: 191-194.
- Borragán, N. P. S. (2016), *European Union politics*, Ed: Michael Cini, Oxford University Press.
- Bowman, M. J. (1966), "The human investment revolution in economic thought", *Sociology of Education*, Vol.39, No. 2:111-137.
- Chin, W. W. (1998), "The partial least squares approach to structural equation modeling", *Modern methods for business research*, Vol.295, No.2: 295-336.
- Chin, W. W., Marcolin, B. L., & Newsted, P. R. (2003), "A partial least squares latent variable modeling approach for measuring interaction effects: Results from a Monte Carlo simulation study and an electronic-mail emotion/adoption study", *Information systems research*, Vol.14, No.2: 189-217.
- Christmas, T.H. (2005), *Using Partial least Squares Approach to Predict Factors that Contribute to the Impact of E-Flois on Pre-service Teachers' learning*, (Doctoral dissertation, Louisiana State University).
- Clugston, R. M., & Calder, W. (1999), "Critical dimensions of sustainability in higher education", *Sustainability and university life*, Vol.5: 31-46.
- Deacon, R. T., & Norman, C. S. (2006), "Does the environmental Kuznets curve describe how individual countries behave"?, *Land Economics*, Vol.82, No.2: 291-315.
- Dietzenbacher, E. & Miller R.E. (2009), "RAS-ing the transactions or the coefficients: it makes no difference", *Journal of Regional Science*, Vol.49, No.3: 555-566.
- Dutta, D. K., & Crossan, M. M. (2005), "The nature of entrepreneurial opportunities: understanding the process using the 4I organizational learning framework", *Entrepreneurship Theory and Practice*, Vol.29, No.4: 425-449.

- Esty, D. C., Levy, M., Srebotnjak, T., & De Sherbinin, A. (2005), "Environmental Sustainability Index: Benchmarking National Environmental Stewardship (Yale Center for Environmental Law and Policy, New Haven)", *New Haven, Connecticut*.
- Fadeeva, Z. & Mochizuki, Y. (2010). Higher Education for Today and Tomorrow: University Appraisal for Diversity, Innovation and Change towards Sustainable Development", *Sustainability Science*, Vol.5, No.2: 249-256.
- Faghihimani, M. (2012), *A Systemic Approach for measuring environmental sustainability at higher education institutions: A case study of the University of Oslo*, University of Oslo.
- Folger, R. (2001), "Fairness as deonance", *Theoretical and cultural perspectives on organizational justice*: 3-33.
- Fornell, C. & Larcker, DF.(1981), "Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error", *Journal of Marketing Research*, Vol.18, No.1: 39-50.
- Freeman, C., & Soete, L. (1997), *The Economics of Industrial Innovation*, Psychology Press.
- HILHORST, J. (1969), "Regional development theory: an attempt to synthesise", *Multi-disciplinary aspects of regional development*, Paris, France: OECD, 21-34.
- Ishida, M. (2009), "Special economic zones and economic corridors", *ERIA Discussion Paper Series*, 16
- Islam, Md. R. (2010), "Human capital composition, proximity to technology frontier and productivity growth", Monash economics working papers 23-10, Department of Economics, *Monash University*.
- Jacobs, M. (1995), "Sustainable Development, Capital Substitution and Economic Humility: A Response to Beckerman", *Environmental Values*, Vol.4, No.1: 57-68.
- Kaivola, T., & Rohweder, L. (2007), *Towards sustainable development in higher education—reflections*, Department for Education and Science Policy.
- Lind, E. A., & Van den Bos, K. (2002), "When fairness works: Toward a general theory of uncertainty management", *Research in organizational behavior*, Vol.24: 181-223.
- Machlup, F. (1973), *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*, Princeton University Press.

- Manuel, JFS. Francisco, JML. & Felix, AMV (2009), "Exploring the impact of individualism and uncertainty avoidance in Web-based electronic learning: An empirical analysis in European higher education", *Computers & Education*, Vol.52, No.3: 588-598.
- Mathenge, M. Swallow, B. & Yatic, T. (2007), "More Effective Synergies for Sustainable Development: Enhancing the Social Capital of Research Organizations Addressing Rural Poverty and Environment in Africa", *World Agroforestry Centre*, Nairobi: ICRAF.
- Mo, K.J. (2006), "An Estimation of Growth Model for South Korea Using Human Capital", *Journal of Asian Economis*, Vol.17, No.5: 852-866.
- Mordoch & Marianne E. Krasny (2010), "Participatory Action Research: A Theoretical and Practical Framework for EE", *Journal of Environmental Education*, Vol.33, No.3
- Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994), *Psychometric Theory (3rd ed.)*, New York; McGraw-Hill.
- Relatore, Gh. & Laureando, C.N. (2012), "Sustainability reporting: A procedure for university", *Ca' Foscari University Sustainability Report*.
- Schwab, K. (2011), *The global competitiveness report 2011-2012*, Geneva: World Economic Forum.
- Schwab, K. (2015), *The Global Competitiveness Report 2015-2016*, World Economic Forum, 1-403
- Shane, S. & Venkataraman, S. (2000), "The Promise of Entrepreneurship as a Field of Research", *Academy of Management Review*, Vol.25, No.1:127-226.
- Smulders, J. & Bretschger, L. (2007), "Sustainable Use of Resources and Economic Dynamics", *Journal of Environmental & Resource Economics*, Vol.36, No.1:1-13.
- Srite, M. (1999), The influence of national culture on the acceptance and use of information technologies: An empirical study, *AMCIS 1999 Proceedings*, 355.
- Taatila, V.P. (2010), "Learning Entrepreneurship in Higher Education", *Journal of Education Training*, Vol.52, No.1: 48-61.
- Teodoreanu, I. (2013), "Engineering education for sustainable development: A Strategic Framework for Universities", *Annals of the Oradea University, Fascicle of Management and Technological Engineering*, Vol.22: 414.

- Tomul, E. (2009), "Measuring regional inequality of education in Turkey: an evaluation by Gini index", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Vol.1.No.1: 949-952.
- Urban, B(2010), *Frontiers in Entrepreneurship*, London: Springer.
- Van Weenen, H. (2000), "Toward a vision of a sustainable university. International", *Journal of Sustainability in Higher Education*, Vol.1, No.1: 20-34.
- Velazquez, L. Munguia, N. Platt, A. & Taddei, J. (2006), "Sustainable university: What can be the matter?", *Journal of Cleaner Production*, Vol.14, No.9:810-819.
- Williams, P. (2008), *University leadership for sustainability: An active dendritic framework for enabling connection and collaboration*, Doctoral dissertation, Victoria University of Wellington, Wellington, New Zealand.
- World Bank Group (2014), *Doing Business 2014: understanding regulations for small and medium-size enterprises*, World Bank Publications.
- World Economic Forum (2013), *The Global Competitiveness Report 2013*, Committed to Improving the State of the World, 1-569, Available from: www.weforum.org/gcr.

پروفیسر شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی